YANGI O‘ZBEKISTONDA SPORTCHILARNI MUSOBAQALARGA SARALASH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Olimov Kabirjon Dadajonovich -Osiyo Xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya

Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda sportchilarni musobaqalarga saralash mexanizmini takomillashtirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Sport seleksiyasining samaradorligini oshirishda sportchilarning jismoniy, texnik-taktik, psixologik va funksional tayyorgarligini kompleks baholash, musobaqa natijalarining barqarorligini aniqlash hamda individual rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, sportchilarni saralash jarayonida zamonaviy pedagogik nazorat, raqamli monitoring, tibbiy-biologik kuzatuv va ko‘p bosqichli baholash tizimidan foydalanish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Sport seleksiyasining shaffofligi, xolisligi va uzluksizligini ta’minlash orqali istiqbolli sportchilar zaxirasini shakllantirish hamda yuqori sport natijalariga erishish imkoniyatlarini kengaytirish yo‘llari asoslangan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, sport seleksiyasi, sportchilarni saralash, musobaqa faoliyati, jismoniy tayyorgarlik, texnik-taktik mahorat, psixologik tayyorgarlik, individual yondashuv, pedagogik nazorat, raqamli monitoring, sport zaxirasi.

Kirish

Bugungi kunda O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirish, xalqaro sport maydonlarida yuqori natijalarga erishish hamda iqtidorli yoshlarni aniqlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqsadlarga erishishda sportchilarni musobaqalarga ilmiy asoslangan mezonlar bo‘yicha saralash, ularning individual imkoniyatlarini aniqlash va sport mahoratini bosqichma-bosqich rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sport musobaqalarida yuqori natijalarga erishish ko‘p jihatdan sportchilarni tayyorlash sifati bilan birga, ularni to‘g‘ri tanlash va saralash mexanizmining samaradorligiga ham bog‘liq. Saralash jarayonida sportchining faqat muayyan musobaqadagi natijasini hisobga olish uning istiqboldagi imkoniyatlarini to‘liq ochib bermaydi. Shu sababli sportchining jismoniy rivojlanishi, texnik-taktik tayyorgarligi, psixologik barqarorligi, mashg‘ulotlarga moslashuvi va natijalarining o‘sish dinamikasini birgalikda baholash zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 4-martdagi 122-son qarori sport turlari bo‘yicha sportchilarni saralash va tayyorlash tartibini belgilashda muhim me’yoriy asoslardan biri hisoblanadi. Ushbu hujjatda sport tanlovi pedagogik, psixologik, ijtimoiy va tibbiy-biologik usullarni qamrab oluvchi tashkiliy-metodik tadbirlar tizimi sifatida belgilangan. Shuningdek, terma jamoalarga nomzodlarni tanlash hamda sportchilarni bosqichma-bosqich tayyorlash masalalari tartibga solingan.

Shu nuqtayi nazardan, sportchilarni musobaqalarga saralash mexanizmini takomillashtirish faqat musobaqa g‘oliblarini aniqlash bilan cheklanmasdan, istiqbolli sportchilarni aniqlash, ularning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash va keyingi tayyorgarlik bosqichlariga yo‘naltirishni ham nazarda tutishi lozim.

Maqolaning maqsadi — Yangi O‘zbekistonda sportchilarni musobaqalarga saralash mexanizmini takomillashtirishning metodik yo‘llarini asoslash va sport seleksiyasining samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Maqolaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- sportchilarni saralashning nazariy va me’yoriy asoslarini tahlil qilish;
- saralash jarayoniga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash;
- sportchilarni kompleks baholash metodikasini ishlab chiqish;
- zamonaviy monitoring va raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini yoritish;
- sport seleksiyasini takomillashtirish bo‘yicha metodik tavsiyalarni shakllantirish.

Adabiyotlar tahlili

Sportchilarni saralash masalasi sport pedagogikasi, sport fiziologiyasi, sport psixologiyasi va ko‘p yillik sport tayyorgarligi nazariyasida muhim o‘rin egallaydi. Sport seleksiyasi sportchining mavjud imkoniyatlarini aniqlash, uning muayyan sport turiga mosligini baholash va istiqboldagi sport natijalarini prognoz qilishga yo‘naltirilgan kompleks jarayon hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 4-martdagi 122-son qarori bilan tasdiqlangan nizomda sportchilarni saralashning pedagogik, psixologik, ijtimoiy va tibbiy-biologik jihatlarini birgalikda hisobga olish ko‘zda tutilgan. Hujjatda sportchilarni tanlash va tayyorlashning bosqichlari, trener-seleksionerlarning vazifalari hamda musobaqalar orqali saralash tartibi belgilangan.

Sport seleksiyasiga oid nazariy yondashuvlarni umumlashtirish sportchilarni saralashda quyidagi omillarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Birinchidan, jismoniy tayyorgarlik. Tezkorlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik va koordinatsiya sport faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridir. Biroq ularning ahamiyati sport turining xususiyatlariga qarab farqlanadi. Masalan, tezkor-kuch talab qiladigan sport turlarida portlovchi kuch va harakat tezligi muhim bo‘lsa, uzoq davom etadigan musobaqalarda umumiy va maxsus chidamlilik alohida ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, texnik-taktik tayyorgarlik. Sportchining texnik harakatlarni to‘g‘ri bajarishi, musobaqa vaziyatini tahlil qilishi, raqib harakatlariga moslashishi va samarali qaror qabul qilishi natijalarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois saralash jarayonida faqat jismoniy testlar bilan cheklanmasdan, sport turiga xos texnik-taktik topshiriqlardan ham foydalanish kerak.

Uchinchidan, psixologik tayyorgarlik. Musobaqa sharoitida diqqatni jamlash, o‘zini boshqarish, motivatsiya va muvaffaqiyatsizlikdan keyin faoliyatni davom ettirish qobiliyati sportchining natijalariga ta’sir etishi mumkin. Psixologik baholash yosh xususiyatlariga mos va malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshirilishi lozim.

Metodologiya

Maqolani tayyorlashda me’yoriy-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, ilmiy-metodik manbalarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va nazariy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Mazkur usullar asosida sportchilarni saralash jarayonining tarkibiy qismlari, baholash mezonlari va ularni takomillashtirish yo‘nalishlari ishlab chiqildi.

Taklif etilayotgan metodika quyidagi besh bosqichdan iborat.

1. Dastlabki saralash bosqichi

Dastlabki saralash sportchi haqida boshlang‘ich ma’lumotlarni to‘plash va uning muayyan sport turiga qiziqishi hamda mosligini aniqlashga qaratiladi. Ushbu bosqichda:

- sportchining yoshi va sport bilan shug‘ullanish tajribasi;
- umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi;
- harakatlarni o‘zlashtirish qobiliyati;
- mashg‘ulotlarga qatnashish va intilish darajasi;
- tegishli tibbiy ko‘rik natijalari

hisobga olinadi.

Dastlabki saralashda sportchining hozirgi natijasidan tashqari uning o‘rganish va rivojlanish imkoniyatlariga ham e’tibor qaratish lozim.

2. Kompleks pedagogik baholash

Ikkinchi bosqichda sportchining jismoniy va texnik tayyorgarligi sport turiga mos sinovlar yordamida aniqlanadi. Sinovlarni tanlashda ularning ishonchliligi, takrorlanuvchanligi va sport faoliyatiga mosligi hisobga olinadi.

Masalan, tezkorlikni baholash uchun qisqa masofaga yugurish, chaqqonlikni aniqlash uchun yo‘nalishni o‘zgartirish bilan bog‘liq topshiriqlar, koordinatsiyani baholash uchun esa muvozanat

va harakat aniqligiga doir mashqlardan foydalanish mumkin. Aniq testlar va me’yorlar sport turi, yosh toifasi va amaldagi talablar asosida belgilanadi.

3. Musobaqa faoliyatini tahlil qilish

Uchinchi bosqichda sportchining rasmiy musobaqalar va nazorat bellashuvlaridagi ishtiroki o‘rganiladi. Bunda quyidagi ko‘rsatkichlar hisobga olinadi:

- yakuniy natija va egallangan o‘rin;
- texnik harakatlarning samaradorligi;
- taktik qarorlarning to‘g‘riligi;
- xatolar soni va ularning xususiyati;
- natijalarning turli musobaqalardagi barqarorligi.

Musobaqa natijalari sport turiga mos ravishda tahlil qilinishi lozim. Yakka kurash sport turlarida texnik usullar va taktik harakatlar samaradorligi, jamoaviy sport turlarida esa individual mahorat bilan bir qatorda jamoaviy hamkorlik ham baholanadi.

4. Individual imkoniyatlarni aniqlash

To‘rtinchi bosqichda sportchining natijalari vaqt davomida taqqoslanadi. Bir martalik yuqori natijaga ortiqcha ahamiyat berish yoki vaqtinchalik natija pasayishini sportchining salohiyati yo‘qligi sifatida baholash to‘g‘ri emas.

Sportchining rivojlanish istiqbolini aniqlashda uning mashg‘ulotlarga moslashuvi, texnik ko‘nikmalarni o‘zlashtirish sur’ati, jismoniy ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlar va musobaqa tajribasining ortishi hisobga olinadi.

5. Yakuniy saralash va monitoring

Yakuniy saralashda to‘plangan ma’lumotlar umumlashtiriladi. Sportchini keyingi tayyorgarlik bosqichiga tavsiya etish qarori tasdiqlangan mezonlar, musobaqa nizomi va mutaxassislar xulosalari asosida qabul qilinadi.

Saralashdan o‘tgan sportchilar uchun individual tayyorgarlik rejasi ishlab chiqilishi, ularning natijalari davriy ravishda kuzatib borilishi va zarur hollarda mashg‘ulot mazmuniga tegishli o‘zgartirishlar kiritilishi kerak.

Natijalar tahlili

Me’yoriy hujjatlar tahlili O‘zbekistonda sportchilarni saralash jarayonini tizimli tashkil etish va terma jamoalar tarkibini shakllantirishda shaffoflikni ta’minlashga qaratilgan huquqiy asoslar mavjudligini ko‘rsatadi. Xususan, Vazirlar Mahkamasining 122-son qarori sportchilarni saralash va tayyorlash metodologiyasini belgilab, sport tanlovida bir nechta baholash yo‘nalishlarini hisobga olish zarurligini mustahkamlaydi.

Maqolada taklif etilgan metodika ushbu umumiy tamoyillarni amaliy baholash tizimi bilan bog‘lashga qaratilgan.

Sportchilarni kompleks baholash mezonlari

Baholash yo‘nalishi	Asosiy ko‘rsatkichlar	Metodik vazifasi
Jismoniy tayyorgarlik	Tezkorlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik, koordinatsiya	Sport turiga xos jismoniy imkoniyatlarni aniqlash
Texnik tayyorgarlik	Harakatlarning aniqligi, bajarish sifati, texnik xatolar	Texnik mahorat darajasini baholash
Taktik tayyorgarlik	Vaziyatni tahlil qilish, qaror qabul qilish, raqibga moslashish	Musobaqa faoliyatini tahlil qilish
Psixologik tayyorgarlik	Diqqat, motivatsiya, hissiy barqarorlik	Musobaqa sharoitidagi xulq-atvor xususiyatlarini o‘rganish
Tibbiy-biologik holat	Sog‘liq holati, tiklanish va yuklamalarga moslashish	Xavfsiz va individual tayyorgarlikni ta’minlash

Natijalar dinamikasi	Musobaqa natijalari, rivojlanish sur’ati, barqarorlik	Sportchining istiqbolini baholash

Izoh: jadval muallifning nazariy-metodik umumlashtirishi asosida tuzilgan. Undagi mezonlar yagona universal reyting yoki tasdiqlangan normativlar hisoblanmaydi; ular sport turi xususiyatlariga moslashtirilishi lozim.

Jadvaldan ko‘rinadiki, sportchilarni saralashda jismoniy tayyorgarlik muhim o‘rin tutsa-da, u yakka holda yetarli mezon bo‘la olmaydi. Sportchining texnik mahorati, musobaqadagi qaror qabul qilish qobiliyati, sog‘lig‘i va natijalarining o‘sish dinamikasi birgalikda o‘rganilgandagina uning imkoniyatlarini to‘laroq baholash mumkin.

Saralash mexanizmini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari

1. Baholash mezonlarini standartlashtirish. Har bir sport turi bo‘yicha saralash sinovlari, ularni o‘tkazish shartlari va natijalarni qayd etish tartibi oldindan belgilanishi lozim. Bu turli hududlarda o‘tkaziladigan saralash natijalarini o‘zaro taqqoslash imkoniyatini oshiradi.
2. Ko‘p bosqichli baholashni joriy etish. Dastlabki sinovlar, nazorat mashg‘ulotlari va rasmiy musobaqa natijalarini birgalikda o‘rganish sportchi haqida kengroq ma’lumot beradi. Bunda har bir bosqichning vazifasi va keyingi bosqichga o‘tish shartlari aniq bo‘lishi zarur.
3. Raqamli monitoring tizimidan foydalanish. Sportchilarning test natijalari, musobaqa ko‘rsatkichlari va rivojlanish dinamikasini elektron bazada saqlash ma’lumotlarni tizimlashtirishga yordam beradi. Ushbu yondashuv murabbiylar va seleksionerlarga sportchining oldingi natijalarini tahlil qilish hamda keyingi tayyorgarlik vazifalarini belgilash imkonini beradi.
4. Individual yondashuvni kuchaytirish. Yosh sportchilarning jismoniy rivojlanish sur’ati va mashg‘ulot tajribasi turlicha bo‘lishi mumkin. Shu sababli saralash jarayonida sportchining bir martalik natijasi bilan cheklanmasdan, uning o‘sish sur’ati va mashg‘ulotlarga moslashuvini ham hisobga olish lozim.
5. Saralash jarayonida mutaxassislar hamkorligini ta’minlash. Murabbiylar, trener-seleksionerlar, sport shifokorlari, psixologlar va zarur hollarda sport ilmiy-metodik mutaxassislari o‘z vakolatlari doirasida hamkorlik qilishi kerak. Bu sportchi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni bir tomonlama emas, kompleks tarzda baholash imkonini beradi.
6. Saralashdan keyingi tayyorgarlikni rejalashtirish. Saralangan sportchilarni keyingi tayyorgarlik bosqichlariga yo‘naltirish, ularning individual rejalarini ishlab chiqish va davriy nazoratni tashkil etish zarur. Sport seleksiyasining yakuniy samaradorligi nafaqat kim tanlanganida, balki tanlangan sportchilar bilan keyinchalik qanday ish olib borilishida ham namoyon bo‘ladi.

Taklif etilayotgan metodikaning kutilayotgan samarasi

Mazkur metodik yondashuvni sport muassasalari amaliyotiga tatbiq etish quyidagi natijalarga erishishga yordam berishi mumkin:

- sportchilarni baholashning xolisligi va izchilligini oshirish;
- istiqbolli yosh sportchilarni aniqlash imkoniyatlarini kengaytirish;
- turli hududlarda sport seleksiyasini muvofiqlashtirish;
- sportchi haqidagi ma’lumotlarning saqlanishi va tahlil qilinishini yaxshilash;
- saralash va keyingi tayyorgarlik bosqichlari o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash;
- sportchilarning individual imkoniyatlariga mos mashg‘ulot dasturlarini ishlab chiqishga ko‘maklashish.

Shuni ta’kidlash lozimki, ushbu natijalar maqolada taklif etilgan metodikaning nazariy jihatdan kutilayotgan samaralaridir. Ularning amaliy samaradorligini aniqlash uchun sport muassasalarida tajriba-sinov ishlarini o‘tkazish, boshlang‘ich va yakuniy ko‘rsatkichlarni taqqoslash hamda statistik tahlilni amalga oshirish talab etiladi.

Xulosa

Yangi O‘zbekistonda sportchilarni musobaqalarga saralash mexanizmini takomillashtirish yuqori sport natijalariga erishish, iqtidorli sportchilar zaxirasini shakllantirish va sport tayyorgarligining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Maqolada amalga oshirilgan nazariy-metodik tahlil asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, sportchilarni saralash jarayoni kompleks yondashuvga asoslanishi zarur. Jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda texnik-taktik mahorat, psixologik xususiyatlar, tibbiy-biologik holat va sport natijalarining rivojlanish dinamikasi ham hisobga olinishi kerak.

Ikkinchidan, saralash mezonlarini standartlashtirish, baholash jarayonining shaffofligini ta’minlash va natijalarni hujjatlashtirish sport seleksiyasining ishonchliligini oshirishga yordam beradi.

Uchinchidan, sportchilarni bir martalik natija asosida baholash o‘rniga, bir nechta nazorat sinovlari va musobaqalar davomida shakllangan ko‘rsatkichlarni tahlil qilish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv sportchining real imkoniyatlari va istiqboldagi rivojlanish salohiyatini to‘laroq aniqlashga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, raqamli monitoring tizimini rivojlantirish sportchilar natijalarini uzoq muddat davomida kuzatish, ma’lumotlarni taqqoslash va individual tayyorgarlik rejalarini takomillashtirish imkonini beradi.

Beshinchidan, saralash jarayoni sportchini tanlash bilan yakunlanmasligi kerak. Saralangan sportchilarni keyingi tayyorgarlik bosqichlariga yo‘naltirish, ularning sog‘lig‘ini nazorat qilish, individual mashg‘ulot dasturlarini ishlab chiqish va natijalarini muntazam baholash zarur.

Umuman olganda, sportchilarni musobaqalarga saralash mexanizmini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishi — ilmiy asoslangan baholash mezonlari, xolis tanlov, zamonaviy monitoring va uzluksiz tayyorgarlikni yagona tizimda uyg‘unlashtirishdan iborat. Ushbu yondashuvni amaliyotda sinovdan o‘tkazish va natijalarini ilmiy jihatdan baholash O‘zbekiston sportida istiqbolli sportchilarni aniqlash hamda yuqori natijalarga erishish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 4-martdagi 122-son qarori. Sport turlari bo‘yicha terma jamoalar tarkibiga sportchilarni saralab olish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. — LexUZ — rasmiy huquqiy manba.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi PF–5924-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. — O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.
3. Bompa T. O., Buzzichelli C. Periodization: Theory and Methodology of Training. 6th ed. — Champaign, IL: Human Kinetics, 2019.
4. Lloyd R. S., Oliver J. L. (eds.). Strength and Conditioning for Young Athletes: Science and Application. 2nd ed. — Routledge, 2020.
5. Reilly T., Williams A. M. (eds.). Science and Soccer. 3rd ed. — Routledge, 2016.
6. Vaeyens R., Lenoir M., Williams A. M., Philippaerts R. M. Talent Identification and Development Programmes in Sport: Current Models and Future Directions. Sports Medicine. 2008; 38(9): 703–714.
7. Williams A. M., Reilly T. Talent Identification and Development in Soccer. Journal of Sports Sciences. 2000; 18(9): 657–667.
8. Abbott A., Collins D. Eliminating the Dichotomy Between Theory and Practice in Talent Identification and Development: Considering the Role of Psychology. Journal of Sports Sciences. 2004; 22(5): 395–408.